

Martin Grum

DRUŠTVO SARAJEVSKIH SLOVENCEV (1897—1918)

1.

Med 29. julijem in 20. oktobrom 1878 so avstroogrške čete po sklepu berlinkega kongresa (od 13. junija do 13. julija 1878) zasedle Bosno in Hercegovino in tako končale skoraj 400-letno turško vladavino v teh dveh pokrajinah. Avstroogrška okupacija pomeni začetek nove etape v bosensko-hercegovski zgodovini, ki jo je konec leta 1918 končala ustanovitev nove jugoslovanske države.

Ta okupacija z vsemi svojimi posledicami je tudi pomembna prelomnica v slovensko-bosensko-hercegovskih odnosih. Interes Slovencev za Bosno in Hercegovino, ki se je pred letom 1878 oblikoval ob spremljanju pomembnejših zgodovinskih dogodkov v obeh pokrajinah (upori hercegovske raje pod vodstvom Luke Vukalovića, vstaja hercegovsko-bosenske raje od poletja 1875 dalje itd.¹) in na gospodarskem področju (sezonsko odhajanje slovenskih gozdnih delavcev iz nekaterih dolenskih, notranjskih in primorskih vasi na delo v bosenske gozdove²), je po okupaciji dobil novo vsebino, s tem pa tudi nove oblike in dimenzije.

Pomemben nov dejavnik pri vzpostavljanju tesnejših in bogatejših medsebojnih stikov so bili po okupaciji Slovenci, ki so krajše ali daljše obdobje živeli in delali v Bosni in Hercegovini. Naslednja razprava skuša podrobneje osvetliti to migracijsko skupino. Glavna pozornost velja tistemu njenemu skromnemu delu, ki je čutil potrebo, da se organizira v posebnem slovenskem društvu ter tako laže ohrani stike z matičnim narodom, hkrati pa uspešneje naveže stike s skupnostmi (zlasti s hrvaško) v Bosni in Hercegovini. Društvo je obstajalo od leta 1897 do 1951, ko je bilo po več kot 50-letnem delovanju razpuščeno. Tu govorimo o njem le do konca monarhije.

Na vprašanje, koliko Slovencev je med leti 1878 in 1918 živelo in delalo v Bosni in Hercegovini, ne bomo tako kmalu dobili točnega odgovora. Zaokroženo in do neke mere celovito podobo o gibanju števila tujih prišlekov v Bosni in Hercegovini nam nudijo le rezultati ljudskih štetij, ki so jih avstroogrške oblasti izvedle v letih 1885, 1895 in 1910 (rezultati provizoričnega štetja iz leta 1879 ne prinašajo podatkov o številu tujih prišlekov). Za naš namen so z določenimi omejitvami uporabni tudi rezultati prvega ljudskega štetja v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev iz leta 1921. Podatke o materinem jeziku prisotnega prebivalstva v Bosni in Hercegovini prinašata le popisa iz leta 1910 in 1921.

Leta 1910 je živelo v Bosni in Hercegovini 1.898.044 civilnih prebivalcev. Od tega jih je imelo srbskohrvatski materin jezik 1.822.564 (96,02 %), nemškega 22.968 (1,21 %), poljskega 10.975 (0,58 %), španjolskega 7886 (0,42 %), rusinskega 7431 (0,39 %), češkega 7045 (0,37 %), madžarskega 6443 (0,34 %), slovenskega 3108 (0,16 %), italijanskega 2462 (0,13 %), romunskega 608 (0,03 %), slovaškega 482, albanskega 273, turškega 129, bolgarskega 96, grškega 49, francoskega 35, ruskega 28, angleškega 12, arabskega 10 in druge 21. 5519 oseb, ki zgoraj niso zajete, je pripadalo romski skupnosti.

¹ Doslej daleč najboljšo delo o tej problematiki je monografija Petko Luković: *Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosensko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878*, Dela SAZU 19, Ljubljana 1977.

² Nekaj sporadičnih podatkov o stikih med Slovenci ter Bosno in Hercegovino pred letom 1878 prinaša za gospodarsko področje Ilijaš Hadžibegović v delu *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914*, Sarajevo 1980. Ti podatki so zbrani in v nekaterih podrobnostih dopolnjeni v moji oceni te knjige, objavljeni v ZC 35 (1981), str. 166—170. Posamezne podatke glej tudi v Branislav Begović: *Strani kapital u šumskoj privredi Bosne i Hercegovine za vrijeme otomanske vladavine*, Sarajevo 1960, Hamdija Kreševljaković: *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878—1918)*, Sarajevo 1909 itd.

V Bosni in Hercegovini je oktobra leta 1910 živelo torej 3108 Slovencev. Njihovo razporejenost po okrožjih in okrajih prikazujeta naslednji tabeli:

Tabela I: Slovenci v Bosni in Hercegovini oktobra 1910 — razporeditev po okrožjih

Okrožje	Državlјanska pripadnost				Vseh	%	Vseh prebival.
	BiH	avstrijski polovici	ogrski polovici	iz tujine			
Banjaluka	73	565	55	2	695	0,17	403.817
Bihać	/	199	9	/	208	0,09	229.071
Mostar	4	164	21	3	192	0,07	267.038
Sarajevo	29	985	163	4	1181	0,41	288.061
Travnik	6	507	24	3	540	0,19	284.561
Tuzla	4	264	23	1	292	0,07	425.496
BiH	116	2684	295	13	3108	0,16	1.898.044

Tabela II: Slovenci v Bosni in Hercegovini oktobra 1910 — razporeditev po okrajih (kotarih)³

Okraj — kotar	Državlјanska pripadnost				Vseh prebival.
	BiH	avstrijski polovici	ogrski polovici	iz tujine	
Cajniče	/	12	1	1	14
Foča	/	6	6	/	12
Fojnica	1	9	1	/	11
Rogatica	/	13	1	/	14
Sarajevo — mesto	12	675	99	3	789
Sarajevo — okolica	10	200	48	/	258
Visoko	6	68	6	/	80
Višegrad	/	2	1	/	3
Bjelina	/	7	/	1	8
Brčko	2	14	3	/	19
Gradačac	/	16	/	/	16
Kladanj	/	9	/	/	9
Maglaj	/	20	/	1	21
Srebrnica	/	9	/	/	9
Tuzla — mesto	/	166	14	/	180
Tuzla — okolica	/	4	2	/	6
Vlasnica	1	7	3	/	11
Zvornik	1	12	/	/	13
Banjaluka — mesto	5	102	6	/	113
Banjaluka — okolica	2	85	1	/	88
Bosanska Dubica	/	14	8	/	22
Bosanska Gradiška	/	21	6	/	27
Bosanski Novi	/	27	3	/	30
Kotor — Varoš	/	2	/	/	2
Prijedor	/	74	2	/	76
Prnjavor	57	31	/	/	88
Tešanj	1	106	23	/	130
Bihać	/	13	3	/	16
Bosanska Krupa	/	7	/	/	7
Bosanski Petrovac	/	136	6	/	142
Ključ	/	33	/	/	33
Sanski most	/	10	/	/	10
Bugojno	1	33	/	/	34
Glamoč	1	5	/	/	6
Jajce	/	37	1	/	38
Livno	/	1	/	/	1

³ Razpredelnici, napravljeni na podlagi Rezultatov popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini, službeno izdanje, Sarajevo 1912.

Prozor	/	4	/	/	4
Travnik	1	171	2	/	174
Derventa	8	103	6	2	118
Varcar — Vakuf	/	6	3	/	9
Zenica	/	188	7	2	197
Žepče	3	58	11	1	73
Županjac	/	4	/	/	4
Bileća	/	3	1	/	4
Gacko	1	6	/	/	7
Konjic	1	44	7	/	52
Ljubinje	/	4	/	/	4
Ljubuški	/	2	/	/	2
Mostar — mesto	2	83	11	3	99
Mostar — okolica	/	1	/	/	1
Nevesinje	/	2	/	/	2
Stolac	/	10	1	/	11
Trebinje	/	9	1	/	10
BiH	116	2684	295	13	3108

Leta 1910 so Slovenci živeli po vseh bosensko-hercegovskih okrajih, vendar pa je bila njihova zastopanost po posameznih okrajih različna. Največ — 1047 (malo več kot 1/3) jih je živel na področju upravnih okrajev Sarajevo — mesto (789) in Sarajevo — okolica (258). Večje število Slovencev je živel še v sedmih okrajih: Zenica (197), Tuzla — mesto (180), Travnik (174), Bosanski Petrovac (142), Tešanj (130), Derventa (118), Banjaluka — mesto (113). V okraju Bosanski Petrovac je živel med pretežno agrarnim prebivalstvom (75,6 %) tudi veliko tujcev, v glavnem iz ogrskega dela monarhije (12,24 %). Ti tujci so v pretežni meri delali pri izko-riščanju gozdov.⁴

Od 3108 Slovencev je bilo 116 pripadnikov (državljanov) Bosne in Hercegovine, 2684 državljani avstrijske in 295 ogrske polovice monarhije. Od 116 pripadnikov Bosne in Hercegovine s slovenskim materinim jezikom jih je večina (57) živel na področju okraja Prnjavor. Tu gre za manjše naselje slovenskih kolonistov z imenom Ralutinac; Slovenci so se tja preselili okoli leta 1895 oziroma leta 1897.⁵ Ostali so v glavnem živeli po večjih mestih, tako v Sarajevu in okolici 22, Derventi 8, Banja-luki in okolici 7, Visokem 6, Žepčah 3, drugje pa po 1 ali 2. Pri 13 Slovencih v Bosni in Hercegovini s tujim državljanstvom suponiramo na prišleke iz Italije.

O tem, koliko Slovencev je prišlo iz posameznih dežel Cislitvanije, nimamo po-datkov. Provenienco prišlekov deloma odkrivajo rezultati popisa iz leta 1895.

**Tabela III. Izvor in število prišlekov iz Avstroogrške v Bosni in Hercegovini
aprila 1895⁶**

Dežela	Št. prišlekov	Dežela	Št. prišlekov
Spodnja Avstrija	1.113	Istra	210
Zgornja Avstrija	221	Vorarlberg	12
Salzburška	42	Češka	3.933
Štajerska	1.752	Moravska	2.248
Koroška	394	Slezija	447
Kranjska	2.589	Galicija	2.410
Trst	181	Bukovina	398
Goriška	572	Dalmacija	6.446
Tirolska	1.050	Cislitvanija	24.018
Ogrska in Reka		9.558	
Hrvatska in Slavonija		32.754	
Translitvanija		42.312	

⁴ Ilijas Hadžibegović: o. c. 112 in 116 ss.

⁵ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), fond Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina 4 $\frac{25}{3}$

1897.

⁶ Glavni rezultati popisa žiteljstva Bosne i Hercegovine od 22. aprila 1895, Sarajevo 1896, 708/709 ss.

Ker se razmerje med narodi po posameznih deželah Cislitvanije od leta 1895 do leta 1910 ni bistveno spremenilo, lahko sklepamo, da je v Bosni in Hercegovini okoli leta 1895 živelo tako v absolutnem številu kot tudi procentualno nekaj več Slovencev kot leta 1910. To zlasti velja, če upoštevamo, da so v Cislitvaniji pri popisu upoštevali kategorijo občevalnega jezika, ki je bila pogosto zlorabljena v škodo šibkejših narodov, tudi Slovencev.⁷

Kakšno je bilo gibanje števila Slovencev v obdobju 1910—1918, je težko reči. Posledice priseljevanja in odseljevanja nam deloma nudijo rezultati popisa z dne 31. januarja 1921. Pri tem pa gre upoštevati dva izredno pomembna faktorja: prvo svetovno vojno in ustanovitev nove jugoslovanske države. Ta popis zajema tudi rezultate migracijskih gibanj v prvem letu obstoja kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Struktura bosensko-hercegovega prebivalstva z nesrbskohrvaškim materinim jezikom se je korenito spremenila. To nam kaže tabela IV:

Tabela IV: Prebivalstvo Bosne in Hercegovine po materinem jeziku v letih 1910 in 1921

Materin jezik	Leto 1910		Leto 1921		±
	Absolut. št.	%	Absolut. št.	%	
srbskohrvatski	1,822.564	96,02	1,826.657	96,63	+ 4.093
ruski	28	0,00	2.636	0,14	+ 2.618
slovenski	3.108	0,16	4.682	0,25	+ 1.574
rusinski	7.431	0,39	8.146	0,43	+ 715
romunski	608	0,03	1.334	0,07	+ 726
albanski	273	0,01	626	0,03	+ 356
poljski	10.975	0,58	10.705	0,57	—270
italijanski	2.462	0,13	1.762	0,09	—600
češki in slovaški	7.527	0,40	6.377	0,34	—1.150
madžarski	6.443	0,34	2.577	0,13	—3.866
nemški	22.968	1,21	16.471	0,87	—6.497
drugi	13.767	0,73	8.467	0,44	—5.300
Skupaj	1,898.044	100	1,890.440	100	—7.604

Poglejmo si še razporeditev Slovencev leta 1921 po okrožjih!

Tabela V: Slovenci v Bosni in Hercegovini januarja 1921 — razporeditev po okrožjih⁸

Okrožje	Slovencev	&	Vseh prebivalcev
Banjaluka	1.203	0,28	423.096
Bihać	263	0,12	216.973
Mostar	415	0,16	265.998
Sarajevo	1.590	0,55	287.214
Travnik	585	0,21	280.699
Tuzla	626	0,15	416.460
BiH	4.682	0,147	1,890.440

2

Naslednje pomembno vprašanje se nanaša na socialno strukturo slovenskih prišlekov. Odgovor na to vprašanje je v znatni meri tudi odgovor na vzroke, ki so tičali za odhodom marsikaterega Slovence v Bosno in Hercegovino. Virov, ki bi na zgoraj zastavljeno vprašanje odgovarjali tako celovito kot rezultati popisov na vprašanje o številu slovenskih prišlekov, praktično nimamo. Zaokroženo številsko po-

⁷ Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962 (sodelovala tudi Jaroslav Sidak in Vaso Bogdanov), str. 219. O problematiki popisov v Bosni in Hercegovini glej Đorđe Pejanović: Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Beograd 1955.

⁸ Razpredelnica po Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine, Sarajevo 1924.

dobo imamo od leta 1906 dalje za tisto skupino bosensko-hercegovskih Slovencev, ki je delala v različnih službah tamkajšne deželne vlade. Leta 1906 je namreč deželna vlada začela izdajati Poročila o upravi Bosne in Hercegovine, v katerih je bilo posebno poglavje posvečeno tudi njenim uslužbencem. Tabela, napravljena na podlagi teh poročil za obdobje 1906—1911, nam nudi naslednjo podobo:

Tabela VI: Zaposleni v službah deželne vlade za Bosno in Hercegovino v letih 1906—1911⁹

Leto	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Vseh zaposlenih	9.016	9.361	9.533	9.733	10.944	11.370
Iz Cislitvanije	3.389	3.462	3.471	3.619	3.846	3.920
Iz Translitvanije	3.111	3.089	2.976	3.065	3.057	3.043
Pripadniki BiH	2.493	2.791	3.072	3.033	4.024	4.385
Iz tujine	23	19	14	16	17	22
Zaposleni s slovenskim materinim jezikom	405	399	382	388	401	399
%	4,49	4,26	4,01	3,99	3,66	3,51

Tabela lepo prikazuje, kako se je v obravnavanih službah v letih med 1906 in 1911 relativno manjšalo število Slovencev. Podoben trend je značilen tudi za ostale državljane Cislitvanije, še bolj pa za pripadnike Translitvanije, katere so vedno bolj zamenjavali domačini. Delež domačih uslužbencev se je zlasti večal pri manj pomembnih delovnih mestih, dočim so ključne položaje v upravi in strokovnih službah v celotnem avstroogrskem obdobju zavzemali prišleki. Nekaj drugačno situacijo imamo le v letih prve svetovne vojne, kar nam prikazuje spodnja tabela.

Tabela VII: Zaposleni v službah deželne vlade za Bosno in Hercegovino v letih 1914, 1915 in 1916¹⁰

Leto	Vseh zaposlenih	Slovencev	%	sh*	Drugi
1914	14.288	440	3,08	9.438	4.850
1915	14.432	462	3,20	9.329	5.103
1916	14.326	443	3,09	9.500	4.826

* zaposleni s srbskohrvaškim materinim jezikom

V nadaljnjo globljo analizo tega dela bosensko-hercegovskih Slovencev se na tem mestu ne bi spuščali. Relativno največ jih je delalo v Sarajevu (razni oddelki deželne vlade, srednje šole,¹¹ železnica itd.), nekaj pa tudi po posameznih okrajnih uradih in drugod širom po Bosni in Hercegovini. Delovna mesta, ki so jih zasedali, so bila kaj različna. Mala peščica teh Slovencev je opravljala tudi nekatere odgovorne in pomembne funkcije (dva sta bila srednješolska inšpektorja, več je bilo gimnazijskih ravnateljev, eden je bil šef tiskovnega urada pri deželni vladi, eden vodja vladnega sanitetnega oddelka itd.). Vsaj dva sta bila dvorna svetnika, nekaj je bilo vladnih svetnikov.¹² Za veliko večino pa vendarle velja, da si je služila svoj vsakdanji kruh na manj pomembnih in seveda slabše plačanih mestih.

⁹ Berichte über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1906—1911.

¹⁰ Berichte über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina für die Jahre 1914 bis 1916, Wien 1917, str. 178 (razpredelnica po Beamte und Landesangestellte nach der Muttersprache).

¹¹ Pomemben vir za slovenske učitelje in profesorje, ki so delali na tamkajšnjih srednjih šolah je Emilijan Lilek: Slovenski v tujini službujoči šolniki. Celje 1935. Avtor te brošure je bil tudi sam dolga leta na različnih srednjih šolah v Bosni in Hercegovini, vanjo vključuje tudi dosti memoarskega gradiva.

¹² Najosnovnejše podatke o najpomembnejših uslužbencih v različnih službah deželne vlade za Bosno in Hercegovino od leta 1891 pa do konca monarhije prinaša vsako leto izhajajoči Hof- und Staats-Handbuch der Oest.-Ung. Monarchie (Handbuch). Ta vir prinaša tudi osnovne podatke o vseh Slovencih v vladni službi, ki so delali na odgovornejših mestih, ne navaja pa narodnosti.

Naslednjo pomembno skupino bosensko-hercegovskih Slovencev so sestavljali obrtniki in drobni podjetniki. Da jih je bilo precej, pričajo mnogi sporadični podatki, ki mi jih je o tej skupini Slovencev uspelo do sedaj zbrati. Vendar pa o njih ne morem podati zaokrožene številčne podobe, niti analize pomena njihovih proizvodnih in drugih obratov.¹³

Podobno velja tudi za pomembno skupino slovenskih delavcev. Za razliko od obrtnikov in podjetnikov, ta socialna skupina ni popolnoma ločena od skupine zaposlenih v vladnih službah. Marsikaterega Slovenca, ki je bil zajet v to skupino, gre hkrati šteti tudi k delavskemu razredu. Slovenski delavci, kakor na splošno vsi tuji delavci, ki so v obravnavanem obdobju za krajši ali daljši čas prihajali na delo v Bosno in Hercegovino, so v pretežni meri sodili v skupino kvalificirane delovne sile. Delali so zlasti pri izkoriščanju gozdov, v gradbeništvu, rudarstvu in metalurgiji pa tudi drugod. Nekateri med njimi so se uveljavili pri snovanju in razvoju tamkajšnjega delavskega gibanja.¹⁴ Od 116 stalno naseljenih Slovencev v Bosni in Hercegovini, kolikor so jih našeli leta 1910, jih je bilo, kot že rečeno, vsaj polovica kmetov. Zdi pa se, da se je njihovo število v poznejšem obdobju še znatno povečalo.¹⁵ Nekaj bosensko-hercegovskih Slovencev se je ukvarjalo z dejavnostmi, ki jih ni mogoče uvrstiti v nobeno od zgornjih skupin. V časnikarski dejavnosti sta se kot urednika in pisca uveljavila Franjo Selak in Karlo Cankar, pri formiranju tamkajšnje katoliške duhovščine so imeli pomembno vlogo kasnejši ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, že omenjeni Karlo Cankar, Aleksander Hoffer, Franc Slavič in Tomo Lampel itd.¹⁶

3

Nagibov, ki so bili v ozadju organiziranja majhne peščice bosensko-hercegovskih Slovencev v posebno, na nacionalni podlagi temelječe društvo, ne gre iskati samo v smotrih, opredeljenih v društvenih pravilih, ki se glasijo takole: »Namen nje-gov (Slovenskega kluba — op. M. G.) je gojiti izobrazbo in družabnost med svojimi člani. V to svrhu bo imel čitalnico in knjižnico. Po potrebi se bo gojilo petje, pri-rejala predavanja, zabave in druge javne priredbe... Klub izključuje politiko.«¹⁷ Zgornja opredelitev namena organiziranja slovenskega društva, ki jo je nekritično povzel pri kratkem pregledu zgodovine tega društva tudi Janko Urlep,¹⁸ je nastala na zahtevo deželne vlade po registraciji vseh društev v Bosni in Hercegovini. Gre bolj za formalno zadostitev zahtev oblasti in se ne spušča preko opisa oblik delo-vanja do pravih vzrokov organiziranja. Silnice, ki so bile odločilne pri ustanovitvi nacionalnega društva sarajevskih Slovencev, so slejkoprej iste kot pri vseh tovrstnih nacionalnih društvih, ki so in ki še nastajajo v nacionalno tujem okolju. Slovenci v obravnavanih pokrajinah so se zavedali nevarnosti asimilacije in nujnosti, da se ta proces prepreči. Zlasti pereče je bilo vprašanje znanja slovenskega jezika. Eden od ustanovnih članov društva, Jakob Žnidaršič, je opazal ta proces tudi pri sloven-skih izobražencih: »Čul sem, da je tudi pater Verhovec Slovenec, zato sem ga obiskal. P. Verhovec je iz Dobrove doma. Slovenski še nekaj zna, pa težko mu gre. Še teže pa Slaviču, Hofferju in Lampelu.«¹⁹ Seveda pri tem ni šlo za kakšno načrtno asimilacijsko dejavnost katere od skupnosti v Bosni in Hercegovini. Ravno na-sprotno. Da bi si ohranili svojo narodno zavest, so se Slovenci obrnili po pomoč predvsem hrvaški skupnosti in enemu od njenih pevskih društev, Trebeviću oziroma

¹³ Dosedaj zbrani podatki govore o sloju drobne buržoazije (gostilničarji in hotelirji Vidmar, Gri-vec, Pintarič, Poznič; obrtniki vseh vrst: sedlarji Košuta, Požar; peki Jagodič, Kos; kamnoseki Dolžan, Kajbič; trgovci Daneš, Pletikosič?). Le redki med njimi so imeli pomembnejše obrate (Gerdout, Janeš).
¹⁴ Ilijaš Hadžibegović: Uloga stranog radništva u organizaciji radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini 1878—1906 godine, Prilozi (izdaja Institut za istoriju radničkog pokreta), V, br. 5, str. 158—160. Glej tudi op. 2.

¹⁵ Istorijski arhiv Sarajevo (IAS), C-32-1-Popis Slovencev v Bosni in Hercegovini iz leta 1946 pri-naša podatke o približno 250 slovenskih kmetih in njihovih družinskih članih.

¹⁶ Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK), rok. oddelek fasc. 130, zapuščina Jakoba Žnidaršiča.

¹⁷ ABH, fond Gemeinsames Finanzministerium, Abteilung Bosnien-Hercegovina, splošni akti št. 1387, leta 1910 (šifra 18).

¹⁸ IAS, C-32-1.

¹⁹ NUK, rok. oddelek, stari fond, fasc. 130.

društvu Napredak. O sodelovanju s srbsko in muslimansko skupnostjo v ohranjenem gradivu slovenskega društva ni sledu. To je po svoje karakteristično, ne pomeni pa, da Slovenci z omenjenima skupnostma niso imeli nikakršnih stikov.²⁰ Sodelovanje slovenskega društva s hrvaško skupnostjo je bilo tesnejše kot z ostalima, vendar ne, z vsemi njenimi segmenti enako. Zelo karakteristično opredeljuje odnose Slovencev do Hrvatov že omenjeni Jakob Žnidaršič v članku Spomin na Prešernovo slavnost v X: »Hrvate v X delili smo takrat na tri nejednake dele. Prva je obsegala tiste Hrvate, kateri so nas nekako »po strani« gledali ter nas zvali »Krañjce«. V drugo skupino spadali so oni Hrvati, katerim smo bili »braća Slovenci«, kateri se pa dalje niso mnogo brinili za nas, v tretjo skupino štelii smo Hrvate, kateri so nas iskreno ljubili kakor svoje prave brate, in nam dejanski izkazovali svojo ljubezen.«²¹

Da začetki organiziranega društvenega življenja sarajevskih Slovencev segajo v leto 1897, verjetno ni zgolj naključje. Na to so na eni strani vplivale razmere v Bosni in Hercegovini, na drugi pa razmere v monarhiji in v njenem okviru še prav posebej položaj Slovencev. Po propadu Badenijevih jezikovnih naredb so se nacionalna nasprotja ponovno močno zaostрила in se do konca monarhije niso nikoli več pomirila.²² Slovenci v Bosni in Hercegovini so budno spremljali ta dogajanja in po svojih skromnih močeh pomagali narodno-obrambni Ciril-Metodovi družbi v njenih prizadevanjih na narodnostno ogroženih področjih.

Za obdobje 1897—1908 oziroma do leta 1910, ko društvo sarajevskih Slovencev ni bilo formalno registrirano pri deželnih oblasteh, o njegovem delovanju ni ohranjenih nikakršnih neposrednih virov. Zdi se, da društvo vse do leta 1908 ni vodilo društvenih knjig. Tudi sekundarni viri so sorazmerno redki. Za to obdobje je vsakakor najpomembnejši kratek referat o zgodovini društva, ki ga je 16. X. 1929 imel Janko Urlep na neki prireditvi sarajevskih Slovencev.²³ Po njegovih besedah je bilo društvo sarajevskih Slovencev, s prvotnim imenom Slovensko omizje, ustanovljeno v gostilni znanega sarajevskega Slovenca Vidmarja v takratni Mustajbegovi ulici. Med pobudniki in ustanovitelji društva omenja Jakoba Žnidaršiča, Emilijana Lileka, Matijo Valpotiča, Antona Peterlina in Ivana Dolžana.²⁴ Ta ustanovni odbor je imel izrazito uradniško-izobraženski karakter. Prva imenovana, J. Žnidaršič in E. Lilek sta bila profesorja na elitni Veliki gimnaziji v Sarajevu in tudi sicer precej angažirana v takratnem javnem življenju Bosne in Hercegovine. S stališča obravnavanega društva je zlasti pomembno aktivno angažiranje Žnidaršiča v hrvaškem pevskelem društvu Trebević, v katerem je bil nekaj časa celo podpredsednik.²⁵ Na drugi strani je pomembna tudi njegova politična in publicistična dejavnost. Prva se je začela v mladoslovenskih vrstah že pred odhodom v Sarajevo leta 1882, in se je izražala v pisanju političnih člankov za Slovenski narod, v ustanovitvi ženskih podružnic društva Cirila in Metoda v Ilirski Bistrici in na Premu in v spremljanju dela slovenskih in jugoslovanskih študentskih društev na Dunaju. V širšem prostoru je bila relativno nepomembna, sponiramo pa lahko, da je Žnidaršičeva liberalna usmerjenost pripomogla k temu, da je bilo že Slovensko omizje liberalno usmerjeno.²⁶ O liberalni usmerjenosti Slovenskega kluba, ki je nastal leta 1910 iz Slovenskega omizja pa ni nobenega dvoma. Od Žnidaršičeve relativno bogate in raznovrstne publicistične dejavnosti velja omeniti njegove številne kritike in prikaze

²⁰ Ti stiki so bili živi tako med Slovenci na matičnem ozemlju ter srbsko in muslimansko skupnostjo v Bosni in Hercegovini (npr. Ivan Hribar — Danilo Dimović in Šerifbeg Filipović, I. Hribar: Moji spomini, I. del, Ljubljana 1928, str. 472—474.) kakor tudi med bosensko-hercegovskimi Slovenci ter Srbi in Muslimani (o teh stikih piše na več mestih Emilijan Lilek: o. c. 32, 33 ss.).

²¹ NUK, rok. oddelek, stari fond, fasc. 130.

²² Fran Zwitter: o. c. 169, 183—210.

²³ IAS, C-32-1.

²⁴ To po vsej verjetnosti niso vsi ustanovni člani društva. Mednje gre prav gotovo šteti vsaj še Josipa Unterlugauerja, za katerega je Fran Šuklje že pred njegovim odhodom v Bosno in Hercegovino trdil, da je bil »pošten idealist in iskren Slovenec«. (Iz mojih spominov, Ljubljana 1920, str. 56). Glej op. 32.

²⁵ Slovensko omizje in Slovenski klub sta imela s tem društvom tesne stike.

²⁶ Kratek življenjepis Jakoba Žnidaršiča je po očetovi avtobiografiji sestavil njegov sin Ciril Žnidaršič. Hrani ga NUK, rok. oddelek, stari fond, fasc. 130, okrnjeno verzijo pa oddelek Biografskega leksikona pri SAZU.

takratne slovenske literarne produkcije, ki jih je objavil v elitni bosensko-hercegovski literarni reviji *Nada*.²⁷ Sodelovanje v tej reviji ter še v nekaterih drugih (npr. v Školskem vjestniku), nemška predavanja v sarajevskem Herrenklubu, govor v mestni hiši v Pragi na proslavi tisočletnice Metodove smrti in delo pri Trebeviču so podrobneje odredjala Znidaršičev položaj v sarajevskem javnem življenju.²⁸ Profesor Lilek se je uveljavil zlasti kot pisec učbenikov za višje in nižje razrede srednjih šol v Bosni in Hercegovini²⁹ in pri zbiranju in objavljajanju etnografskega gradiva.³⁰ Matija Valpotič in Anton Peterlin sta bila iz uradniških vrst. Prvi je bil v času ustanovitve Slovenskega omizja računski revident v računskem oddelku deželne vlade, drugi pa računski oficial v istih uradih.³¹ Po besedah J. Urlepa, je imel pri ustanovitvi Slovenskega omizja največ zaslug A. Peterlin. Zaradi te njegove aktivnosti so ga tamkajšnji Slovenci imenovali slovenski konzul. Zadnji od naštetih ustanovnih članov I. Dolžan je bil kamnoseški mojster, torej obrtnik.

V prvih letih svojega delovanja je društvo imelo okoli 30 članov. Ena najpomembnejših nalog, ki si jo je v tem času zadalo, je bila pridobitev ustreznih društvenih prostorov. Gostilna seveda ni bila primerna za kakršnokoli resnejšo dejavnost. Prve prostore, točneje prostor si je društvo pridobilo v bivši nadškofijski palači. Sicer ni bil povsem ustrezen, vendar je dolga leta služil za društveno čitalnico. Nekako v tem času je Slovensko omizje pričelo tudi s prirejanjem javnih nastopov. Društvene prireditve so bile dvakrat na leto v stranskih prostorih Društvenega doma v Sarajevu. Urlep zatrjuje, da so bile te prireditve dobro obiskane, o njihovih programskih značilnostih pa ne piše. Vsekakor je imela na njih pomembno vlogo slovenska pesem, saj je Slovensko omizje že v tem obdobju pri hrvaškem pevskem društvu Trebevič brezplačno dobivalo za svoje pevske vaje njihove prostore in pianino. Od leta 1906 pa do prihoda dr. Ferda Preindla v društvo leta 1908 je le-to po Urlepu doživljalo krizo. Društvena dejavnost se v tem prvem obdobju prav gotovo ni omejevala le na vzdrževanje čitalnice in prirejanje dveh prireditev letno, vendar pa so o tem viri silno skopi. Silva Trdina pri prikazu življenjske in ustvarjalne poti slikarke Ivane Kobilice med drugim omenja, da je ta leta 1897 prišla v Sarajevo na povabilo tamkajšnjih Slovencev, ki jih je k temu prepovabil sanitetni svetnik dr. Josip Unterlugauer.³²

Po prvotnem načrtu naj bi Kobilica portretirala le nadškofa Stadlerja, vendar pa je zaradi ugodnih delovnih pogojev ostala v Sarajevu kar osem let. Pod »tamkajšnjimi Slovenci«, ki so slikarko povabili, gre skoraj zagotovo razumeti tiste Slovence, ki so se zbirali v Slovenskem omizju. To nam med drugim dokazuje tudi poročilo s slovesne podelitve portreta nadškofu, ki je bilo objavljeno 14. I. 1898 v *Bosnische Post*. Med povabljeni pisec članka omenja tudi tri člane našega društva: Vidmarja, Kajbiča in Pletikosiča.³³

²⁷ Bibliografijo teh prispevkov je objavil Boris Čorić: *Nada* — bibliografija 1895—1903, Sarajevo 1978, str. 157—163, njihovo kratko oceno pa Boris Čorić: *Nada*, književnohistorijska monografija 1895—1903, Sarajevo 1978, str. 561—564.

²⁸ O položaju in pomenu Nade in Školskega vjestnika v okviru bosensko-hercegovskega periodičnega tiska je pisal Todor Kruševac v monografiji *Bosansko-hercegovski listovi u XIX veku*, Sarajevo 1978. Pri tem delu ne gre za klasično monografijo, vendar pa nudi dovolj dober pregled tedanjega tiska in njegove poglobljene silnice. Nemška predavanja v sarajevskem Herrenklubu čvrsto odmerjajo mesto J. Znidaršiča v okviru »kuferaške« inteligence. Rokopisa dveh predavanj hrani NUK. O Znidaršičevem govoru v Pragi piše E. Lilek: o. c. 41 ss. Prof. Znidaršič naj bi tu imel tako »navdušujoč panslavistični nagovor na Jugoslovane in prisotne Čeha, da sem se jaz (t. j. Lilek) prestrašil zanj.« Njegovo sodelovanje v Trebeviču se kratko omenja v nekrologu, objavljenem v Školskem vjestniku, leto 1903, str. 662—664.

²⁹ E. Lilek: o. c. 20—23. Tiskarski škrtar je spremenil datum obiska nadvojvode Albrechta. Ta je obiskal Sarajevo leta 1894 in ne maja 1884, kot je pomotoma navedeno.

³⁰ Kratke življenjepis in bibliografija E. Lileka sta objavljena v Slovenskem biografskem leksikonu (SBL), I. del, Ljubljana 1925—1932, str. 663—664.

³¹ Der Finanzabteilung unterstehende Ämter der Landesregierung — Handbuch 1897, str. 1007 (podatki za službeno mesto M. Valpotiča), IAS, C-32-1 (za A. Peterlina).

³² Silva Trdina: Ivana Kobilica, Zbornik za umetnostno zgodovino II, Ljubljana 1952, str. 93—114. Trdinova napačno trdi, da je bil dr. J. Unterlugauer v tem času (1897) sanitetni svetnik. Ze pred tem letom je napredoval iz sanitetnega svetnika v vladnega (Regierungsrat).

³³ *Bosnische Post*, 14. I. 1898, Das Bild des Erzbischofs: ... »Unter den Anwesenden befanden sich Architect v. Vancas, die Gemeinderäthe Pleyel und Peršić, Pfarrer Ambrinac, die Herren Racher, Spahić, Schädler, Pletikosić, Brajević, Kajbić, Vidmar, Holz u. A.« (podčrtal M. G.). Verjetno je bil član Slovenskega omizja poleg treh podčrtanih tudi Holz. Njega sicer ni na društvenem seznamu, omenja pa se med člani, ki so pred letom 1910 zapustili Sarajevo. Za Holza se konkretno navaja, da je odšel v Mostar. Možno je tudi, da Holz iz tega poročila ni identičen z onim, ki se omenja v gradivu Slovenskega omizja.

Leto 1908 pomeni, kot že rečeno, pomembno prelomnico v delu Slovenskega omizja. Po vstopu dr. Preindla je društvena dejavnost ponovno oživela, društvo pa se je delno reorganiziralo. Od tega leta dalje so se namreč vodili skromni zapisniki z občnih zborov, fragmentarno pa so ohranjeni tudi zapisniki z nekaterih odborovih sej.

Prvi zapisnik izvira z občnega zbora z dne 24. 11. 1908. Ta zapisnik je po formalni strani podlaga vsem nadaljnjim, zato ga velja podrobneje analizirati. Po kratki uvodni proceduri (pozdrav, konstatiranje sklepčnosti) je sledilo poročilo odbornika Antona Mikuša o delu Slovenskega omizja v preteklem letu. Zal vsebina poročila ni navedena. Iz razprave, ki je sledila volitvam, se vidi, da je društvo v društvenem letu 1908 priredilo več družabnih prireditev, od katerih natančneje omenjajo predpusno prireditev v hotelu Evropa, ki je baje zelo lepo uspela. Omenja se tudi seja društvenega odbora z dne 7. 2. 1908, vendar pa o njeni vsebini ni podrobnejših podatkov. Po tem odbornikovem poročilu je sledilo poročilo blagajnika Franca Zemljariča, o katerem (razen končnega salda klubske blagajne, ki govorijo o razmeroma šibkem društvu) ni podatkov. V zvezi s tem poročilom se je podpredsednik omizja Janko Premrov zahvalil predsedniku prof. Martinu Bedjaniču za društvu posojeni denar. Sledile so volitve v nov društveni odbor za leto 1909. Izvoljeni so bili: za predsednika in podpredsednika ponovno Bedjanič in Premrov, za tajnika dr. Preindel in za blagajnika Jože Steindl. Odborniki so postali ing. Koblar, Josip Knaflič, Lah in Anton Mikuš. Ta odbor je imel tako kot ustanovni izrazito uradniško-izobražensko strukturo. Bedjanič je bil v tem obdobju ravnatelj Velike gimnazije v Sarajevu,³⁴ Premrov, dr. Preindel, Steindl in Knaflič so bili v službi neposredno pri deželni vladi,³⁵ ing. Koblar in Mikuš sta delala na železnici, Lah pa je delal pri slovenskem podjetniku Danešu.³⁶ Po volitvah je sledila splošna razprava o načrtih za delo omizja v letu 1909. Dr. Preindel je podal tri predloge: 1. Slovensko omizje naj slovenskim visokošolcem v Pragi podeli enkratno denarno pomoč v višini 20 kron. 2. Omizje naj bi odslej redno vsako prvo soboto v mesecu prirejalo družabna srečanja v vedno istem lokalu. 3. Začasno naj se opusti društvena čitalnica, ker je zaradi odmaknjenosti in nezakurjenosti slabo obiskana. Prva dva predloga je občni zbor sprejel, glede čitalnice pa so sklenili poiskati nov, ustrenejši prostor. Ko so razpravljali o časnikih in časopisih, ki naj bi jih imela čitalnica v prihajajočem letu, so sklenili naročiti: Slovenski narod, Slovenca, Edinost, Slovana, Ljubljanski zvon, Dom in svet, Ježa, Bosnische Post in Hrvatski dnevnik. Iz tega seznama se lepo vidi, da je omizje prejemale vse najpomembnejše takratne slovenske časnike in literarne revije, od bosensko-hercegovskih pa le provladni Bosnische Post in politično glasilo dela hrvaške skupnosti, zbranega okoli nadškofa Stadlerja.

Iz leta 1908 izvira tudi prvi poimenski popis članov Slovenskega omizja. Ko so društvo v obravnavanem društvenem letu zapustili trije njegovi člani in je pristopilo pet novih, je omizje imelo 43 članov. To so bili uslužbenci deželne vlade in še nekaterih drugih ustanov ter podjetniki, obrtniki in posestniki. Med njimi ni bilo delavcev. To razodeva eno temeljnih značilnosti društva v obdobju do konca prve svetovne vojne, ki se razlikuje od poznejšega med obema vojnoma in zlasti po drugi vojni, ko je društvo postalo izrazito delavsko. Vzrokov za tako stanje je verjetno več. Omeniti velja vsaj relativno visoko članarino, zlasti pa zaprtost omizja, ki ni kazalo interesa, da bi v svoje vrste sprejemalo tudi delavce. Na enem od občnih zborov so pozneje sicer razpravljali o potrebi po okrepljeni dejavnosti za pridobi-

³⁴ SBL, I. del, Ljubljana 1925—1932, str. 62.

³⁵ J. Knaflič je bil načelnik tiskovnega urada pri bosensko-hercegovski deželni vladi (SBL, I. del, Ljubljana 1925—1932, str. 470). Dr. F. Preindel je bil doktor prava. Delal je kot finančni podsekretar v deželni vladi (Handbuch 1908, str. 1142, 1914, str. 1307 — tega leta se omenja med finančnimi sekretarji, kar ostane do konca avstroogrške oblasti v Bosni in Hercegovini). J. Steindl je delal v enem od finančnih uradov deželne vlade (pri deželni blagajni — Landes-Cassa) najprej kot adjunkt (Handbuch 1897, str. 1007), pozneje pa kot kontrolor (prav tam 1907, str. 1115). Leta 1909 se omenja med računskimi svetniki, leta 1914 pa ga ni več na plačilnem seznamu deželne vlade.

³⁶ IAS, C-32.1.

vanje novih članov, vendar pa je bila ta aktivnost slejkoprej usmerjena na pridobivanje novih članov iz uradniških in podjetniških vrst sarajevskih Slovencev. Na drugi strani je razumljiva averzija tamkajšnih slovenskih delavcev proti tako koncipiranemu društvu, zato so najaktivnejši med njimi delali v nekaterih drugih, zlasti delavskih društvih.³⁷

Podrobnejša razčlenitev članskega seznama nam nudi naslednjo podobo: V službah deželne vlade so bili: Anton Peterlin, Stipe Knežević, Anton Pezdirc, Josip Pogorelec, Andrej Smodiš, Alojz Slekovec, Ivan Stegnar, Matija Valpotič in Štrucelj; Martin Bedjanič, Davorin Nemanič in Fran Hrga; Franc Rožmarič in Vencelj Začek; Andrej Batič, Franc Brodnik, Bergant, Kralj, Ferdo Preindel, Josip Rozman, Josip Dovič, Franjo Skorčič, Jože Steindl, Avgust Neuberger, Franc Zemljarič, Josip Knaflič in Miroslav Hubmajer.³⁸ Prvih devet je bilo zaposlenih v uradih računskega oddelka deželne vlade, naslednji trije so bili prosvetni delavci, dva sta delala na carinskem uradu, drugi pa po raznih drugih službah deželne vlade. V kategorijo podjetnikov, obrtnikov in posestnikov so sodili: Adalbert Daneš, Ivan Dolžan, Franjo Horvat, Andrej Janež, Ivan Kos, Lah, Kajbič, Pissenberger, Pletikosič, Požar, Vidmar, Medvešek in Lušina. Josip Vlah, Višnar in Gruden so bili bančni uradniki. Zunaj zgornjih kategorij je bil Karlo Cankar, ki je delal v uredništvu Hrvatskega dnevnika.³⁹ V omizju sta bili tudi dve ženski, prva je bila soproga vladnega svetnika Buberla, ime druge pa v seznamu ni čitljivo.

V društvenem letu 1909 je društvo v glavnem uresničevalo na občnem zboru sprejeti program. Vrstili so se družabni večeri, prvi je bil že prvo soboto v decembru 1908 v hotelu Evropa, drugi prvo soboto v januarju 1909. 10. februarja 1910 je bila prva večja društvena prireditve v stranskih prostorih Društvenega doma. Ob tej prireditvi prvič izvemo, da je v okviru Slovenskega omizja delovala dramska skupina, ki je za to priložnost izvedla dve krajši dramski besedili. V poznejših letih se omenja samo še en nastop te dramske sekcije, ki je občinstvu predstavila komedijo *Tri tičke*. Sicer pa na omenjeni prireditvi kakor tudi na vseh drugih ni manjkala slovenska pesem. Večer se je zaključil s plesom z godbo. Poleti je društvo priredilo dva izleta, enega na Trebevič, drugega v Srednje. Proti koncu leta so bili v Vidmarjevi gostilni še trije družabni sestanki.

Mnogo pomembnejši od kratkih poročil o teh prireditvah bi seveda bili zapisniki z odborovih sej, ki pa so žal ohranjeni le fragmentarno. Prva seja novoizvoljenega društvenega odbora je bila že 27. 11. 1908. Ker z nje ni zapisnika, sklepam

³⁷ Omeniti velja vsaj zidarja Ivana Kralja in krojača Alojza Zupančiča, ki se je uveljavil pri snovanju in delu Glavne delavske zveze. Na ustanovni skupščini te zveze je bil njen predsednik, pozneje pa dolgo časa najprej v začasnem, pozneje pa v stalnem upravnem odboru.

³⁸ A. Peterlin se leta 1913 omenja med računskimi revidenti v finančnih uradih deželne vlade (Handbuch 1913, str. 1283), leta 1917 ga najdemo med računskimi svetniki (prav tam 1917, str. 1294). Umrl je proti koncu prve svetovne vojne v Sarajevu. S. Knežević je leta 1913 podobno kot Peterlin računski revident (Handbuch 1913, str. 1283), leta 1916 računski svetnik (prav tam 1916, str. 1361). Na tem mestu ostane do konca vojne. A. Pezdirc je leta 1914 računski revident (Handbuch 1914, str. 1309). To ostane do konca vojne. J. Pogorelec je bil leta 1891 računski svetnik (Handbuch 1891, str. 1191), 1897 finančni svetnik (prav tam 1897, str. 1006), 1909 višji finančni svetnik (prav tam 1909, str. 1188). Leta 1915 je bil po vsej verjetnosti upokojen. A. Smodiš je bil računski revident (prav tam 1912, str. 1255) do leta 1917, ko ga ni več v evidenci. A. Slekovec je bil leta 1913 računski revident (prav tam 1913, str. 1283), 1917 računski svetnik (prav tam 1917, str. 1294). Na tem mestu je ostal do konca vojne. I. Stegnar je bil računski svetnik (Handbuch 1915, str. 1321) do konca vojne. M. Valpotič je bil 1897 računski revident (Handbuch 1897, str. 1007), 1907 računski svetnik (prav tam 1907, str. 1115), 1914 višji računski svetnik (prav tam 1914, str. 1309). Na tem mestu je ostal do leta 1916. M. Bedjanič: glej op. 34. D. Nemanič je bil sprva profesor na Veliki gimnaziji v Sarajevu, pozneje njen ravnatelj in končno srednješolski inšpektor za Bosno in Hercegovino (SBL, II. del, str. 02). F. Hrga je bil nekaj let pred prvo vojno pomožni učitelj na Veliki gimnaziji v Sarajevu. Leta 1914 je bil s posebnim dopisom deželne vlade razrešen nadaljnega službovanja v Bosni in Hercegovini (torej ne samo na gimnaziji). Vzroki mi niso znani. (Dvadesetdeveti izveštaj Velike gimnazije v Sarajevu za š. g. 1914/15, str. 9). F. Rožmarič (Handbuch 1902, str. 1090) je bil višji carinski kontrolor. V carinski službi v Sarajevu je ostal do konca prve svetovne vojne. V. Začek je delal v istem uradu kot Rožmarič kot višji carinski kontrolor do leta 1916 (Handbuch 1906–1916). A. Batič je bil od 1908 do 1912 višji okrajni veterinar v Sarajevu. Od 1912 do 1915 je delal na istem mestu v Travniku, od 1915 pa do konca prve vojne pa v Derventi (Handbuch 1908–1918). F. Brodnik je bil od 1901 do 1903 okrajni predstojnik v Mostarju, od 1903 do 1907 v Livnu, od tega leta pa do konca avstrogrške oblasti pa na pomembnih položajih v Sarajevu. Leta 1916 se omenja med dvornimi svetniki. F. Preindel: glej op. 35. F. Zemljarič je bil od 1914 do 1918 davčni uradnik v Cazinu (Handbuch 1914–1918). F. Skorčič: kratak življenjepis prinaša Hamdija Kreševljaković: Sarajevo za vrhove avstrogrške uprave 1878–1918, Sarajevo 1969, str. 29 in 115. J. Steindl: glej op. 35. J. Knaflič: glej op. 35. O M. Hubmajerju najbolj podrobno piše P. Luković (op. 1). O ostalih nimam podrobnejših podatkov.

³⁹ Zapuščino Karla Cankarja hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

iz tajnikovega poročila na naslednjem občnem zboru, da je beseda tekla o nujnem prispevku Slovenskega omizja v »obrambni sklad«, verjetno Društva sv. Cirila in Metoda v višini 200 kron. Polovica tega zneska, ki je bil za tako majhno društvo izredno velik, je bila poslana takoj, druga pa v posameznih obrokih. 6. februarja sta se na poziv Češke besede v zvezi z nameravano gradnjo Slovanskega doma v Sarajevu predsednik Bedjanič in podpredsednik Premrov udeležila v ta namen sklicane seje. O uspehih ni poročil. Odbor si je prizadeval poiskati ustrežnejše prostore za društveno čitalnico, vendar pa v tem ni uspel.

10. 11. 1909 je bil naslednji občni zbor omizja, ki je bil po formalni strani podoben prejšnjemu. Novoizvoljeni odbor je v glavnem ohranil staro sestavo, le Bedjanič in Premrov sta zamenjali mesti predsednika in podpredsednika, med odborniki pa ni bilo več ing. Koblerja in Mikuša. Za odbornika je bil na novo izvoljen blagajnik pri filiali Ljubljanske kreditne banke v Sarajevu, Gruden. Omizje je vpe-ljalo tudi novo funkcijo dveh revizorjev, ki ju prej ni imelo. Na to mesto sta bila izvoljena Valpotič in Smodiš. Stanje glede čitalnice in naročenih časnikov in revij je ostalo nespremenjeno, le *Bosnische Post* ne naročajo več. Iz splošne razprave velja povzeti le en važen predlog za aktivnost društva. Bedjanič je predlagal reorga-nizacijo Slovenskega omizja v Slovenski klub, ki naj bi se tudi uradno prijavil de-želni vladi. V ozadju tega predloga je bila vladina zahteva, da se morajo vsa društva v Bosni in Hercegovini uradno registrirati.

V društvenem letu 1910 so poleg običajnega društvenega življenja (4. 2. je bila tradicionalna društvena prireditev, v poletnih mesecih sta bila organizirana dva izleta, 17. 9. je bila krajša slovesnost ob odhodu D. Nemaniča iz Bosne in Hercego-vine itd.) tekale priprave za uradno registracijo. Že v prvi polovici leta je bil deželni vladi predložen osnutek statuta Slovenskega kluba, ki pa je bil zavrnjen. Popravljena in dopolnjena verzija je bila ponovno predložena 23. 6. in 27. 6. in tudi po-trjena.⁴⁰ V začetku tega prikaza smo se delno že seznanili z vsebino prvega člena statuta. Tudi drugi členi so bili v bistvu formalna zadostitev zahtev oblasti. Le ne-kateri členi prinašajo podrobnosti, ki so specifične za zgodovino društva. Tako je v prvem členu navedeno, da ima Slovenski klub za izvajanje svojih smotrov čital-nico in knjižnico. Ker Slovensko omizje ni imelo knjižnice, suponiram, da se je že tedaj resno razmišljalo o ustanovitvi društvene knjižnice, ki je bila naslednje leto tudi dejansko osnovana. V začetku je knjižni fond obsegal okoli 300, v glavnem slo-venskih del, ki so jih knjižnici darovali člani kluba, nekaj pa je bilo tudi kupljenih. Členi od 2 do 5 so se nanašali na sprejem in članstvo v klubu. Člena 6 in 7 govorita o upravi in nadrobno določata naloge posameznih članov upravnega odbora. Člen 8 govori o klubskem premoženju in o upravljanju le-tega, člena 9 in 10 pa razčlenju-jeta formalno stran občnih zborov (določbe o sklepčnosti, načinu volitev upravnega odbora, vodenju občnega zbora itd.). Zanimiv je zadnji (12.) člen, ki govori o raz-pustitvi kluba: Klub se lahko samovoljno razide, ako to sklne občni zbor... V tem slučaju se mora provesti likvidacija kluba, a pribitek imetka pripada Družbi sv. Ci-rila in Metoda v Ljubljani, če občni zbor ne zahteva kaj drugega... Klubovo de-lovanje nadzira in kontrolira oblast. Ona tudi potrjuje njegova pravila in vsako premembo pravil. Vladin poverjenik za mesto Sarajevo ima pravico k vsakemu zbo-rovanju in vsem javnim prireditvam kluba poslati svojega zastopnika. Zato se mu morajo prijaviti vsa zborovanja in javne prireditve vsaj tri dni prej z navedbo dne-vnega reda in programovim tekstom.

Družba sv. Cirila in Metoda je bila v tem obdobju edina slovenska organizacija, s katero je imel Slovenski klub stike. O teh stikih pričajo še nekateri drugi viri. Tako je npr. v blagajniški knjigi za leto 1913 vsak mesec od januarja do oktobra njeno potrdilo iz Ljubljane o prejetem denarju. Sredstva za Ciril-Metodovo družbo naveden znesek, ki ga je klub poslal družbi. V zvezi s temi prispevki je tudi ohra-so člani kluba zbirali s prodajo posebnih znamkic, tako kot je bila navada na Slo-

⁴⁰ ABH, op. 17. Za društvo je statut podpisal M. Bedjanič.

venskem. Zdi se, da so vsaj neko dobo člani kluba morali (ali pa so to delali prostovoljno) pod vsako pritožbo ali željo, ki so jo imeli glede dela kluba, nalepiti družbino znamko. Zveza kluba z Družbo sv. Cirila in Metoda priča, da je bil klub liberalno usmerjen. Klerikalci so namreč leta 1907 nehali v družbi sodelovati in je poslej imela čisto liberalen karakter. Po vsej verjetnosti je bil to eden od razlogov, da Slovenski klub ni uspel niti med uradniško in obrtniško plastjo sarajevskih Slovencev zbrati večjega števila članov. To po svoje potrjuje tudi J. Urlep, ki opravičuje majhno število članov s »političnim ozirom«, ki naj bi baje igral pomembno vlogo pri vključevanju v društvo. Žal pa vsebine tega političnega ozira ne komentira bolj nadrobno, vendar gre po vsej verjetnosti bolj za ozir do avstroogrskih oblasti, kot pa do liberalne usmerjenosti kluba. Druga stvar, ki jo zadnji člen statuta razkriva, se nanaša na nadzorstvo oblasti nad delom kluba. Tega poprej ni bilo. Zdi pa se, da je nadzorstvo oblasti prišlo izraziteje do veljave šele med prvo svetovno vojno, ko je policija vdrla v klubske prostore in po temeljiti preiskavi zaplenila večje število knjig iz klubske knjižnice.

Ustanovni občni zbor Slovenskega kluba je bil 5. 11. 1910. Po proceduralnem delu je bil že po novih pravilih izvoljen društveni odbor. Na čelu tega je bil v društvenem letu 1911 dr. Preindel, podpredsednik je postal Valpotič, tajnik Knežević, blagajniške posle pa je še naprej opravljal Steindl. Društvo je po novem statutu prvič dobilo tudi arhivarja. Na to mesto je občni zbor izvolil Peterlina. Po volitvah je bila, kot običajno, splošna razprava, na kateri je tekla beseda o klubskih prostorih in o članarini. Zlasti glede klubskih prostorov je bilo več deljenih mnenj. Na koncu se je občni zbor odločil, da najame primerno klubsko sobo pri hrvaškem pevskem društvu Trebević oziroma pri Napredku. Članarina je do konca leta ostala nespremenjena in niso popustili zahtevam po znižanju, kar naj bi pritegnilo nove člane.

V tem društvenem letu je imel društveni odbor štiri seje, sklicani pa sta bili tudi dve izredni glavni skupščini. Kljub prizadevanjem odbora tudi v tem letu ni uspelo rešiti prostorskih zagat. Slovenski klub se je odločil dodeliti dijaku Velike gimnazije v Sarajevu Valentinu Markiču iz klubske blagajne za šolsko leto 1910/11 štipendijo v višini 20 kron mesečno.⁴¹ Štipendija je bila v naslednjem šolskem letu dodeljena dijaku realne gimnazije Persogliu, ker Markič ni v redu izpolnjeval svojih šolskih obveznosti. Na eni od odborovih sej so sklenili Trebeviću za vse usluge glede uporabe prostorov in klavirja darovati 50 kron.

V društvenem letu 1912 je bil za predsednika kluba ponovno izvoljen dr. Preindl, podpredsednik je postal Hrga, tajnik Anti Matevžič, blagajnik pa je še naprej ostal Steindl. Tega leta je klub v gostilni nekega Frankininića v takratni Čobanji ulici najel posebno sobo, v katero so oktobra prenesli društveno čitalnico. Čitalnica je tu ostala do avgusta 1913, ko je Slovenski klub končno dobil svoje prostore pri hrvaškem društvu Napredak. Te prostore je društvo obdržalo tudi med prvo svetovno vojno. O drugi društveni dejavnosti vse do leta 1917 nimamo ohranjenih neposrednih virov. Izjema je le kratek zapisnik z zadnjega občnega zbora kluba pred vojno, ki je bil sklican 13. 12. 1913. To seveda ne pomeni, da je društveno življenje v tem obdobju zamrlo. Sama vojna je sicer močno omrtvila njegovo zunanjo dejavnost, vendar so se člani društva še naprej zbirali v manjših, neformalnih skupinah. Še naprej so pobirali članarino, ki je bila prvenstveno namenjena vzdrževanju klubskih prostorov in plačevanju naročnin za časopise. Iz blagajniških knjig je razvidno, da je društvo v tem obdobju prispevalo 100 kron za avstrijsko vojno posojilo. V okviru društva je proti koncu vojne steklo tudi zbiranje prispevkov za Krekov spomenik, za katerega so sarajevski Slovenci zbrali približno 200 kron. Spomladi leta 1918, ko je Sarajevo obiskal ljubljanski škof Jeglič, ga je pozdravila tudi posebna deputacija Slovenskega kluba. V njej so bili dr. Preindel, Varšek, Matevžič, prof. Reich in Jože Žnidaršič.

⁴¹ Dvadesetpeti izveštaj Velike gimnazije u Sarajevu, Sarajevo 1911, str. 71.

Iz novembra 1917 izvira drugi popolni poimenski popis članstva Slovenskega kluba, ki ga je napravil Jože Žnidaršič, ko je po smrti prejšnjega blagajnika Žačka prevzel blagajniške posle društva. Po tem seznamu je imel klub 44 članov, od teh jih je bilo 18 omenjenih že v seznamu iz leta 1908. Socialna struktura novih članov se ni bistveno razlikovala od socialne strukture članstva iz leta 1908. To stanje se ni bistveno spremenilo vse do petega občnega zbora, ki je bil 30. 11. 1918. S tem dnem se je začela tudi nova faza v zgodovini Slovenskega kluba.

4

Društvo sarajevskih Slovencev v obravnavanem obdobju ni bilo nič izjemnega. Bilo je le eno izmed več tovrstnih društev v Bosni in Hercegovini in že zaradi svoje majhnosti v širšem prostoru nepomembno. Svoj pravi pomen dobi šele z vidika slovenske zgodovine, kot eno tistih slovenskih društev, ki je v tem okolju združevalo Slovence, jim s tem krepilo narodnostno zavest in hkrati s tem do neke mere prispevalo, da so prebivalci Bosne in Hercegovine bolje spoznali Slovence in njihovo kulturo. Njegov pomen bi lahko bil še mnogo večji, ko je zgodovinski razvoj združil pretežno večino Slovencev in prebivalce Bosne in Hercegovine v skupno državo. Žal pa moramo reči, da to društvo ni uspelo združiti večje število tamkajšnjih Slovencev. Vzroki za to so v razpravi deloma nakazani. Nekatere naloge, ki bi jih društvo lahko opravilo, zlasti pri medsebojnem spoznavanju in povezovanju jugoslovanskih narodov, so do neke mere opravili nekateri najbolj aktivni člani slovenske skupnosti v Bosni in Hercegovini. Kljub tem pomanjkljivostim je bila vloga društva sarajevskih Slovencev v celoti pozitivna.

Zusammenfassung

DER VEREIN DER SLOWENEN IN SARAJEVO 1897—1918

Martin Grum

Nach der österreichisch-ungarischen Okkupation von Bosnien und der Herzegowina im Jahr 1878 erhielt das Interesse der Slowenen für die besetzten Länder neue Formen und einen neuen Inhalt. Ein wichtiges Bindeglied, das in dieser neuen Zeit zur Bereicherung der slowenisch-bosnisch-herzegowinischen Beziehungen beitrug, waren jene Slowenen, die für einen kürzeren oder längeren Zeitabschnitt, in seltenen Fällen aber auch für immer zur Arbeit nach Bosnien und in die Herzegowina gingen. Die Grundlage über deren Zahl und Verteilung in den einzelnen Gebieten bieten die Ergebnisse im Rahmen der Volkszählungen, vornehmlich die aus den Jahren 1895 und 1910.

Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts lebten in Bosnien und der Herzegowina etwas mehr als 3000 Slowenen. Ein Drittel von ihnen siedelte sich in den Bezirken Sarajevo und Sarajevo-Land an, ein Drittel in Bezirken, die wichtige Bezirkszentren und deren Umgebung umfaßten, wie Banja Luka, Mostar, Travnik und Tuzla, das wichtige Eisenbahnenzentrum Zenica und zwei kleinere Städte Tešanj und Bosanski Petrovac (überall mehr als 100 Slowenen), das letzte Drittel aber in allen anderen Bezirken. Die meisten Slowenen waren österreichische oder ungarische Staatsbürger und nur eine kleinere Zahl (im Jahr 1910 116) wählte Bosnien und die Herzegowina als ständigen Wohnsitz. Ihre soziale Struktur läßt sich schwer genau bestimmen. Aufschluß darüber geben fragmentarische Quellen, die etwas komplexer und umfassender nur für die Gruppe der Slowenen sind, die in verschiedenen Diensten der Landesregierung stand. Quellen über bedeutende Gruppen slowenischer Handwerker und kleineren Unternehmer, von Arbeitern und einer geringen Zahl von Bauern-Kolonisten sind dürftig und lassen auch keine annähernden Einschätzungen zu.

Die Slowenen in Bosnien und der Herzegowina haben sich erst um das Jahr 1897 in einem besonderen slowenischen Verein organisiert. Die slowenische Tischrunde, wie sich der Verein anfangs nannte, wurde von den in Sarajevo ansässigen Slowenen aus den Reihen von Beamten und Handwerkern gegründet mit dem Ziel, die dortigen Slowenen miteinander zu verbinden, um engere Beziehungen zur alten Heimat herzustellen und um den bosnisch-herzegowinischen Gemeinschaften das slowenische Kulturerbe vorzustellen. Die Tätigkeit des Vereins in drei ausgeprägten Zeitabschnit-

ten vor der Gründung des jugoslawischen Staates — von seiner Entstehung bis 1908/10, von 1908/10 bis zum Anfang des ersten Weltkrieges und in der Zeit während des Krieges — spiegelte in hohem Maße die Verhältnisse in Bosnien und in der Herzegowina sowie teilweise auch die in Slowenien wider. Für den Verein ist einerseits seine Verbindung mit der kroatischen Gemeinschaft in Bosnien und der Herzegowina und mit deren wichtigstem Verein »Napredak« (Fortschritt) charakteristisch, andererseits aber seine Unterstützung slowenischer Bemühungen im Kampf um das nationale Bestehen. Obwohl der Verein einen bürgerlichen Charakter hatte und in seine Reihen die dortigen slowenischen Arbeiter nicht aufnahm, spielte er eine bedeutende Rolle als Bindeglied zwischen den Slowenen selbst wie auch zwischen den Slowenen und den Einwohnern von Bosnien und der Herzegowina.

PUBLIKACIJE ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA

Zgodovinski arhiv Ljubljana, 61001 Ljubljana, Mestni trg 27/III., p. p. 373

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku

I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956	razprodano
II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957	50 din
III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958	50 din
IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959	50 din
V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960	50 din
VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961	50 din
VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962	50 din
VIII. Register Kristofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963	50 din
IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964	50 din
X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965	50 din
XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966	50 din
XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968	50 din

2. Razprave

I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958	50 din
II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane, Ljubljana 1971	razprodano
III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja, Ljubljana 1972	razprodano
IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1977	100 din
3. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962	50 din
Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja)	200 din
Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945 do 1955, Ljubljana 1965	100 din
Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970	100 din
4. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959	100 din
Razstavni katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973	50 din

5. Gradivo in razprave

Zvezek 1: Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861—1918, Škofja Loka 1979	50 din
Zvezek 2: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980	150 din
Zvezek 3: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1981	200 din
Zvezek 4: Knjiga hiš v Škofji Loki, Škofja Loka 1981	200 din
Zvezek 5: Hranilništvo na Dolenjskem in v Beli krajini, Hranilništvo v Škofji Loki, Ljubljana 1983	250 din
Zvezek 6: Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842—1933, Ljubljana 1983	250 din